Erken Bizans Dönemi Vaftizhanelerinde Çeşmeler: Mimari, İşlev ve Sembolizm

Fountains in Early Byzantine Baptisteries: Architecture, Function, and Symbolism

Mehmet Cihangir UZUN*

Abstract

This study examines the fountains identified in Early Byzantine baptisteries across Anatolia from architectural, functional, and symbolic perspectives. In Christianity, water regarded as the "source of life" holds profound sacred meaning that directly influenced liturgical practices and architectural design in the Early Byzantine period. Within the baptismal ritual, water symbolizes purification, spiritual rebirth, and eternal life; this symbolism is represented not only through baptismal pools but also through the fountains incorporated into baptistery architecture.

Recent archaeological excavations have significantly expanded our knowledge of Early Byzantine baptisteries in Anatolia, leading to the documentation of several new examples. Nevertheless, the available archaeological evidence indicates that fountains within baptisteries were relatively rare and only occasionally integrated into these structures. This study focuses on the limited number of known baptistery fountains in Anatolia, analyzing their formal characteristics, architectural placement, functional role, and symbolic meaning. Particular attention is given to the fountains of the Baptistery of St. John at Ephesus (Ayasuluk) and the Episcopal Palace Baptistery at Olympos, with comparative references to examples from Kourion (Cyprus) and Butrint.

The findings suggest that there was no standardized plan or spatial arrangement for these fountains, nor a consistent liturgical function. However, the symbolic association of water in Christian iconography as the "source of life" and a metaphor for "spiritual rebirth" offers significant insight into the intended meaning and role of these architectural elements.

---

* Dr., Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tepebaşı Eskişehir/TR., mcihangiruzun@gmail.com., ORCID: 0000-0003-1521-5082.

Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı doktora programında Prof. Dr. B. Y. Olcay Uçkan danışmanlığında Mehmet Cihangir Uzun tarafından hazırlanan "Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Çeşmeleri" adlı Doktora tezinden üretilmiştir. Bu bölüme de temel oluşturan Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi BAP Komisyonunca kabul edilen 1807E258 no.lu proje kapsamında ve Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) ve Türkiye'de Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü (ARIT) tarafından finansal olarak desteklenmiştir.

Yaşamın kaynağı olarak kabul edilen su, insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren hemen her kültürde ve inanç sisteminde kutsallık atfedilen bir unsur olmuştur. Bu temel element, yalnızca biyolojik bir gereksinimi karşılamanın yanı sıra, ruhsal ihtiyaçların giderilmesinde ve sembolik temsillerin biçimlenmesinde de merkezi bir rol oynamıştır. Hristiyanlıkta da su, tıpkı diğer birçok dinde olduğu gibi, kutsanma ve günahlardan arınma eylemleriyle ilişkilendirilmiştir.

İncil metinlerinde suyun "sonsuz yaşamın kaynağı" olarak tanımlanması, onun kutsallığına dair inancın temelini oluşturur. Bu kutsallığı vurgulayan pek çok pasajda su, sonsuz yaşamın kaynağı olarak karşımıza çıkar: *"Başlangıç ve son benim. Susayana yaşam suyunun pınarından karşılıksız su vereceğim"* [1]*; "...bana su ver içeyim diyenin kim olduğunu bilseydin, sen O'ndan dilerdin, O da sana yaşam suyunu verirdi"*[2]*; "...Benim vereceğim su, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olacak"*[3]*; ve "İsa şöyle yanıt verdi: Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliği'ne giremez"*[4] ifadeleri, Hristiyan düşüncesinde suyun ilahi diriliş ve ebedi yaşamla özdeşleştirildiğini açık biçimde ortaya koyar.

Bu inanç, Erken Hristiyanlık Dönemi'nde hem litürjik hem de terapötik (şifa) amaçlarla suyun kullanımını içeren yeni ritüel ihtiyaçların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda, suyla ilişkili yapı tipleri ve gereçler geliştirilmiş ya da mevcut yapılara entegre edilmiştir. Suyun şifa verici özelliğinin

[1] Vahiy 21: 6.
[2] Yuhanna 4: 10.
[3] Yuhanna 4: 14.
[4] Yuhanna 3: 5.

ön plana çıktığı mekânlar arasında *hagiasma* (ayazma),[5] *loumata/lousmata*[6] ve *locus sanctus* gibi kutsal alanlar yer alırken; suyun doğrudan litürjik bir unsur olarak kullanıldığı yapılar/gereçler arasında *baptisterion* (vaftizhane), *louterion/loutron* (λουτήριον/λούτρον),[7] *mandatum*[8] ve *thalassidion* (θαλασσίδιον)[9] sayılabilir.

Bu tür yapıların yanı sıra, erken dönem kiliselerinde cemaatin ve ruhban sınıfının kutsal mekâna (naos) girmeden önce arınma amacıyla kullandığı çeşitli su yapıları da bulunmaktaydı.[10] Bunlar arasında, genellikle avluda yer alan *phiale* (φιάλη) veya *krene* (κρήνη) adı verilen çeşmeler dikkat çeker.[11]

Çeşmelerin Erken Bizans Dönemi dini yapılarında kullanımı sadece kiliselerle sınırlı değildir. Dönemin dini mimarisinin en karakteristik yapılarından biri olan vaftizhanelerde de çeşme örneklerine rastlamaktayız. Sadece vaftiz ritüellerinin gerçekleştirildiği mekânlar olarak değil, aynı zamanda suyun kutsal bir unsur olarak anlam kazandığı sembolik yapılarda tespit edilen çeşmeler, kiliselerdeki çeşmelerle kıyaslandığında sınırlı sayıda örnekle temsil edilmektedir. Bu örnekler, çalışma kapsamında ele aldığımız yapılar içerisinde Efes/Ayasuluk Aziz

---

[5] Ayazmalar (hagiasma), Ortodoks Hristiyanlığında kutsal olarak şifa verdiğine inanılan ve kabul edilen su kaynaklarının üzerine inşa edilen yapılardır; Soydan 2014, 646.

[6] Şifa veren kutsal mekânlara bağlı ritüel hamamları olan Loumata ya da Lousmata Ortodoks Hristiyanlık'ta hastaların tedavileri esnasında yıkanmaları için kullanılan yapılardır; Pitarakis 2015, 47.

[7] Eifani (epipháneia) yortusunda suların kutsanması için kullanılan derin kap formundaki taş hazneler Louterion ya da Loutron olarak adlandırılır; Öztaşkın 2020, 302.

[8] Paskalya yortusu öncesindeki Kutsal Perşembe günü piskoposların, papazların ayaklarını yıkaması için kullanılan yıkama havuzlarıdır. İncil'de İsa'nın Son Akşam Yemeği'nden sonra havarilerinin ayaklarını yıkaması (Yuhanna 13: 4-17) nedeniyle alçakgönüllüğü vurgulamak için yapılan bir seramonidir; Öztaşkın 2020, 303.

[9] Altarın altında ya da yakınında bulunan küçük boyutlu bu su tekneleri olan thalassidionlar genellikle bir su sistemiyle bağlantılı olup ökaristi ayini sonrasında liturjik objelerin yıkanması için kullanılırlar. Detaylı bilgi için bkz. Öztaşkın 2020, 300-313.

[10] Kilise çeşmeleriyle ilgili bkz., Uzun 2022, 276-282; Uzun 2023, 643–668.

[11] Bunların yanı sıra benzer bir arınma işlevi gören kolymbion (κολυμβίον) olarak adlandırılan küçük su hazneleri; dini törenlerden önce ellerin yıkanması için kullanılan khérnibon (χέρνιβον) adlı kap veya tekneler ve çoğu kez yapının su ihtiyacını karşılamak üzere düzenlenen phreation (φρεατίου) yani kuyular ya da sarnıçlar da yer almaktadır.

Ioannes Bazilikası Vaftizhanesi ve Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi'nde yer almaktadır.

1. Efes/Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Vaftizhane Çeşmesi

Efes Aziz Ioannes Bazilikası, Ayasuluk Tepesi'nin güney yamacında yer almaktadır. Çeşme ise Haç planlı kilisenin kuzeybatısındaki vaftizhanenin oktogonal çevre koridoruna açılan güney kapının 2,30 m doğusunda bulunmaktadır (Şekil 1; Resim 1).

İkinci yüzyıla ait iki belgeden, İncil yazarı Ioannes'in Efes'e geldiği ve ömrünün son yıllarını geçirdiği Ayasuluk Tepesi'nde gömüldüğü bilinmektedir. Bugün Ayasuluk Tepesi'nde yer alan ve Bizans mimarlığının en önemli anıtlarından biri olan görkemli hac kilisesinin çekirdeğini İncil yazarının mezarı teşkil etmektedir. Aziz Ioannes'in mezarı üzerinde MS 390-420 yılından hemen sonra inşa edildiği düşünülen ilk kilise, aynı yerde İmparator Iustinianus zamanında inşa edilen ikinci kilisenin altında kalmıştır.[12]

Azizin mezarının üzerine olasılıkla MS 1. yüzyıl sonu veya 2. yüzyılda dört sütunlu bir mezar inşa edilmiş, tespit edilemeyen bir tarihte, destekler iç mekâna dâhil edilip duvarlarla çevrelenerek kare planlı, çapraz tonozlu örtülü bir mekâna dönüştürülmüş ve doğusuna sonradan bir apsis eklenmiştir. Muhtemelen MS 4. yüzyılın sonlarında azizin mezarı merkeze alınarak; mezarı dört yönde çevreleyen büyük haç kolları ile serbest haç planlı bir kiliseye inşa edilmiştir.[13] Kilisenin ilk evresinde haç kolları bazilikal plan tipinde sütun dizileri ile neflere ayrılmıştır. Haç kollarından batı, kuzey ve güneydekiler üç, doğu haç kolu ise beş neflidir. Orta nefler çift, yan nefler tek

[12] Alp 2021, 109.
[13] Büyükkolancı 2001, 48, 66-67.

pahlı ahşap çatıyla, haç kollarının kesiştiği kare mekân ise piramidal çatı ile örtü olmalıydı.

Iustinianus döneminde (527-565) mezarın bulunduğu yer, bema altına konumlanacak şekilde günümüzde izlenen kubbeli bazilika inşa edilmiştir.[14] Iustinianus dönemi kilisesinin güneyinde, yapıya bitişik halde vaftizhane[15] ve *skeuphylakion* (Hazine Binası) yer almaktadır. Iustinianus öncesinde yapılan ahşap örtülü bazilikayla aynı dönemde (MS 5. yüzyıl) inşa edildiği düşünülen Vaftizhane, bu evrede kiliseden bağımsızdır. İkinci evrede genişletilen kuzey haç kolu ile vaftizhane arasında 3 x 34 m ölçülerinde uzun bir koridor oluşmuş, yapı kilise ile ortak duvarı paylaşmıştır.[16] İlk bakışta kilisenin kuzey nefi olarak algılanan bu koridor Hörmann tarafından yapılan planlarda da dördüncü nef olarak tanımlanmıştır.[17] Kilise ile vaftizhane arasındaki organik bağı sağlayan bu koridor Büyükkolancı'ya göre Vaftizhanenin nartheksi olarak kabul edilmelidir.[18]

Vaftizhanenin nartheksi olarak adlandırılan bu koridorda, Bizans Dönemi'ne tarihlenen çeşmelerin iyi bilinen bir örneği yer almaktadır. Vaftizhanenin 0,75 m kalınlığındaki güney duvarının içerisine Iustinianus dönemi kilisesinin inşası sırasında (MS 6. yüzyılın ortası) eklendiği düşünülen 1,40 x 0,90 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı çeşme, altı adet mermer parçanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Tüm parçalarıyla birlikte sağlam durumda günümüze ulaşan ve yapının dini karakteriyle uyumlu bir dekorasyon sergileyen mermer çeşmenin

---

[14] Keil, 1964, 34-35; Büyükkolancı 2001, 48.

[15] Kilisenin batı ve kuzey kollarıyla bitişik konumdaki vaftizhane içten sekizgen, doğu ve batıdaki mekânlar dâhil olmak üzere dıştan dikdörtgen planlıdır. Yaklaşık 33 x 22 m ölçülerindeki yapının iç mekânı, kare plan merkezine yerleştirilmiş sekizgen bir birim, onu çevreleyen ambulatorium ve köşelerinde üçgen mekânlardan oluşan plan düzenlemesine sahiptir. Vaftiz havuzunun yer aldığı sekizgen planlı merkezi mekânın içi; dördü ana eksenlerde ambulatoriuma açılan kapı girişleri ve diğer dördü köşe exedralarla genişletilmiştir.

[16] Büyükkolancı 2001, 75.

[17] Hörmann 1951, 54-55.

[18] Büyükkolancı 2001, 75.

kısa kenarlarını; 0,06 m yüksekliğindeki dikdörtgen bir mermer platform üzerine oturan, 1,35 m yüksekliğinde, 0,18 kalınlığında ve 0,85 genişliğindeki iki taşıyıcı blok oluşturmaktadır. Dış yüzleri duvar içerisinde kalacağı için kabaca işlenen blokların koridora bakan ön yüzlerinde; Attik-İon tipte kaideler üzerinde yükselen yarım sütuncelere ve bu sütunceler üzerine oturan Korinth stilinde yarım sütun başlıklarına yer verilmiştir. Taşıyıcı blokların üzerine, Efes kentindeki Roma İmparatorluk Dönemi anıtından devşirildiği düşünülen üçgen alınlıklı bir saçak oturmaktadır. Alınlığın ortasında, çeşmeye dönüştürüldüğü sırada oluşturulduğu anlaşılan Latin haçı mevcuttur.[19] Çeşmenin ön cephesindeki yarım sütunceler arasına yerleştirilen levhanın ön yüzünde ise çeşme ve çeşmenin bulunduğu vaftizhanenin işlevine uygun karakterler gösteren dikdörtgen çerçeve içerisinde dairesel bir madalyon, madalyonun içerisinde ise Latin haçı yer almaktadır. Madalyonun altında düğümlenerek yanlara, oradan da üst çerçeve sınırına doğru kıvrımlı bir şekilde uzanan sarmaşık dalları birer yaprakla sonlanmaktadır. Kalp şeklindeki bu sarmaşık yapraklarının üzerinde ise üç yapraklı birer palmet bulunmaktadır (Şekil 2; Resim 2).

2. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi

Olympos kentinin kuzeyinde yer alan Piskoposluk Sarayı (Episkopeion) yaklaşık 128 x 68 m ölçülerinde anıtsal bir kompleks olarak düzenlenmiştir. Yüksek duvarlarla çevrelenen kompleksin doğu bölümünde piskopos ikametgâhı, batı bölümünde ise *triclinium* (yemek/toplantı salonu), peristil (sütunlu avlu) ve idari işlevde oldukları düşünülen mekânlar bulunmaktadır. Episkopeion'da yaşamlarını sürdüren görevli din adamlarına ait özel yaşam odaları ve idari işlerin yürütüldüğü birimler

[19] Alınlığın ortasındaki Latin haçının etrafında pürüzlü bir yüzey görülmektedir. Dairesel bir hat şeklinde izlenen bu yüzey, haçın öncesinde alınlığın merkezinde dairesel bir motif ya da figürün olduğunu göstermektedir.

ise kompleksin kuzeyinde, batısında ve güneyinde sıralanmıştır. Olympos Piskoposluk Vaftizhanesi ise bitişiğindeki transeptli bazilikayla birlikte, Piskoposluk Sarayı'nın merkezinde konumlanır.

Piskoposluk Kilisesi'nin kuzeyindeki vaftizhane iki bölümlü düzenlenmiştir; üç nefli bazilikal plan şemasına sahip vaftiz salonu 14,40 x 12,20 m ölçülerinde (apsis dâhil) kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Vaftiz salonunun batısında 12,20 x 6,60 m ölçülerinde dikdörtgen plânlı bir vestibulum (giriş mekânı) yer almaktadır. Kilisenin nartheksinden geçilen vestibulum, iki L kesitli paye ve payeler arasındaki stylobat üzerinde yer alan sütunlar ile üç yönden, iki katlı portikolu bir tasarıma sahiptir. Portiko ile çevrelenen alanın batısında, beş nişli cephe düzenlemesine sahip çeşme bulunmaktadır (Şekil 3). Yaklaşık 4,05 m yüksekliğe kadar koruna gelen (portiko zemininden) çeşme duvarındaki yarım daire plânlı nişlerden merkezin iki yanında yer alan nişler 0,37 m derinliğinde, 0,66 m genişliğinde ve 1,73 m yüksekliğinde; merkezdeki ve iki kenardaki nişler 0,47 m derinliğinde, 0,86 m genişliğinde ve 1,55 m yüksekliğindedir. Merkezdeki ve iki kenardaki nişler zemine kadar ilerlerken, arada kalan nişler zemin seviyesinden 0,75 m yükseklikte sonlanmaktadır. Söz konusu nişlerden güney yöndeki ilk üç niş içerisinde su olukları görülmektedir.

Tamamen tuğla ile örülmüş niş kemerleri, tuğla ile yapılmış ince bir hat ile çevrelenmiştir. Kemer başlangıçlarında ve nişlerin yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. En güneyde yer alan nişin yarım kubbesinde balık pulu motifi izlenmektedir. Motifin sonlandığı niş yarım kubbesinin üst kısmında ise tuğlaların diyagonal yerleştirildiği görülmektedir. Diğer dört nişte ise yatay dizilmiş tuğla sıraları arasına tuğlaların çapraz şekilde yerleştirilmesiyle oluşan eşkenar dörtgenler bulunmaktadır.[20]

[20] Öztaşkın 2018, 616.

Çeşmenin önündeki stylobatlar ile çevrelenmiş alan portiko zemininden 0,15 m alçak tutulmuştur. Böylece nişlerin önünde çeşmeden akan suyun döküldüğü 6 x 3,80 m ölçülerinde ve 0,27 m derinliğinde bir *impluvium* (havuz) oluşturulmuştur.[21] Vestibulumun *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, üç yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durumda çatıdan akan yağmur suları da *impluvium*da toplanmış olmalıdır. Vestibulumdan vaftiz salonuna geçiş, her üç nef eksenine açılan yuvarlak kemerli kapılar ile sağlanmıştır (Şekil 4; Resim 3-4).[22]

Vestibulumun batı duvarındaki çeşmeye suyun, vaftizhanenin kuzeyindeki tapınak stoasının zemin kotunun altından geçen bir künk hattı vasıtasıyla sağlandığı anlaşılmaktadır.[23] Söz konusu künk sisteminin bir ucu tapınağın *pronaos*unun köşesinde bir manşon sayesinde köşe yaparak doğuya doğru stoa hattında ilerleyip kuzeye dönerek kompleksin dışına ulaşmaktadır. Bu hattın diğer ucu ise vestibulumun batısındaki M20 no.lu mekânın kuzey duvarının zemin kotundan geçerek vestibulumun batı duvarındaki nişlere bağlanmaktadır. Bu künk hattı kaynağını tapınak temenos alanının kuzeyindeki su kaynaklarından almış olmalıdır.

Vaftizhanenin içerisinde yer alan çeşme ile birlikte, mevcut mimari ve arkeolojik bulgulara göre, bulunduğu Piskoposluk Sarayı'nın genel kronolojisine uyumlu olarak MS 5. yüzyıl ikinci yarısı-6. yüzyıl ilk yarısı arasındaki süreçte inşa edildiği düşünülmektedir.[24]

---

[21] Vestibulum'un portiko ve impluvium zemininde 0,03 m kalınlığında, 0,96 x 0,71 m ve 1,07 x 0,58 m gibi değişen ölçülerde kireç taşı plakaların kullanılmıştır.

[22] Vaftizhanenin mimari özellikleriyle ilgili ayrıca bkz. Öztaşkın 2013, 97-113; Uzun 2015, 47-54; Öztaşkın 2017, 55-56; Öztaşkın 2018, 616.

[23] Olcay Uçkan ve Öztaşkın 2019, 227.

[24] Öztaşkın 2013, 280-281; Öztaşkın 2017, 65; Öztaşkın ve Öztaşkın 2019, 445.

Değerlendirme ve Sonuç

Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi ile Efes Ioannes Bazilikası Vaftizhanesi'ne paralellik gösterebilecek yalnızca iki örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerden biri Kıbrıs'ta Kourion Piskoposluk Bazilikası'nın kuzeyindeki vaftizhanede, diğeri ise Butrint'teki merkezi planlı vaftizhanede (MS 6. yüzyıl) bulunmaktadır. Kourion'daki Piskoposluk Kilisesi'nin kuzeyinde konumlanan vaftizhane (MS *5*. yüzyılın ilk yarısı),[25] plan bakımından Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi ile benzer biçimde üç nefli bazilikal bir düzene sahiptir. Kiliseye bitişik olarak inşa edilen yapının batısında, dört yönden portikolarla çevrili bir atrium yer almakta, bu alanın merkezinde ise altıgen havuzlu *phialel*i bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin bulunduğu atriuma geçiş, Olympos örneğinde olduğu gibi, kilisenin batısındaki nartheksin kuzeyinde yer alan bir kapı açıklığı aracılığıyla sağlanmaktadır (Şekil *5*).

Butrint'teki örnek ise merkezi planlı vaftizhanenin girişinin karşısındaki duvarda yer almaktadır.[26] Yapının merkezindeki vaftiz havuzuyla aynı aks üzerinde yer alan bu çeşme, mekân içinde dikkat çekici bir görsel odak noktası oluşturmaktadır. Anadolu ve Kıbrıs'taki örneklerden farklı olarak vaftiz havuzunun yer aldığı iç mekâna yerleştirilmiş olan bu çeşme, çift sıra tuğla kemerle sonlanan tek nişli bir düzenlemeye sahiptir (Şekil 6)

Bu örnekler, plan ve konum açısından değerlendirildiğinde, vaftizhanelerdeki çeşmelerin konumları ve planlarına dair belirli standartların ya da genel bir ilkenin bulunmadığını göstermektedir. *Aedicula*lı, *pihale*li ya da dönemin özellikle konut mimarisinde sıklıkla rastlanan nişli cephe düzenlemesine

[25] Megaw 2007, 125.
[26] Mitchell 2008, 19-25.

sahip çeşmeler, vaftizhanenin girişi ya da vestibulumunda, atriumunda veya doğrudan vaftiz salonunun içinde konumlandırılmıştır.

Vaftizhanelerdeki çeşmelerin erken dönemde işlevsellik açısından kiliselerdeki çeşmeler gibi litürjik olarak tanımlanabilen bir tür olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim arkeolojik bulguların sınırlı sayıda örnek sunması, bu çeşmelerin vaftizhanelerdeki kullanımına ilişkin standart bir uygulama veya kural ve kaidenin var olmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla bu çeşmelerin işlevi konusunda net bir öneri getirebilmek oldukça güçtür. Konumları itibarıyla katekümenlerin hazırlık sürecinde, vaftiz salonuna girmeden önce kullanılmak üzere tasarlanmış olma ihtimali bulunsa da, bu öneriyi destekleyecek somut bir arkeolojik ya da epigrafik veri mevcut değildir. Ayrıca dönemin yazılı kaynaklarında da vaftizhanelerdeki çeşmelere dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Günümüze ulaşan örneklerin azlığı, bu çeşmelerin işlevine dair sağlıklı yorumlar yapmayı güçleştirmektedir. Ancak gelecekte gerçekleştirilecek kapsamlı araştırmalar, yeni arkeolojik bulguların yanı sıra epigrafik ve kronikal verilerle desteklendiğinde, daha net sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Şu aşamada, vaftizhanelerdeki çeşmelerin bulunduğu mekân bağlamında genel bir dinsel amaca hizmet ettikleri söylenebilir.

Bu noktada Olympos Vaftizhanesi'nde yer alan çeşme, farklı işlevleri aynı anda karşılamış olabilecek özel bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Vaftizhanenin peristilli vestibulumuna yerleştirilen bu çeşme, yapının güneyinde yer alan kilisede herhangi bir çeşmenin bulunmaması ve nartheksin doğrudan vaftizhaneye açılması nedeniyle, cemaatin veya ruhban sınıfının kiliseye girmeden önce arınma ritüelleri için kullanmış olabileceğini düşündürmektedir.

İşlevsel yönü her ne olursa olsun, vaftizhanelerdeki çeşmelerin yapılışındaki esas amaç, çeşmenin vaftiz litürjisi için

taşıdığı sembolik önem olmalıdır. Vaftizhanelerin zemin mozaiklerinde, duvar resimlerinde ve mimari plastik öğelerinde sıkça görülen, çeşmeden su içen geyikler, çeşitli hayvanlar ya da kantharosun/*phiale*nin iki yanındaki tavus kuşlarından oluşan "*Yaşam Çeşmesi*" betimlemesi Hristiyan ikonografisinde, sonsuz yaşamı ve ilahi dirilişin kaynağını simgelemektedir (Resim 5-6).[27] Bu Yaşam Çeşmesi'nin özü, tüm canlılara hayat veren su motifine dayanır; bu bağlamda Tanrı, yaşamı sağlayan kutsal pınarın/çeşmenin kendisidir.

Kutsal metinlerdeki referanslara dayanılarak[28] vaftizhanelerde çokça kullanılan bu metaforik anlatımda; Tanrı'nın Pınarı'ndan ya da Yaşam Kaynağı'ndan içerken tasvir edilen canlılar gibi insanlar da Tanrı'nın bahşettiği yaşam çeşmesinden içerek, yani vaftiz olarak, onlara ebedi yaşamın kapılarını aralayacak olan Hristiyan inancını kabul ederler.[29] Dönemin tasvir sanatında görülen Yaşam Çeşmesi tasvirinde çeşme etrafında betimlenen tavus kuşları, geyikler ve kuşlar gibi çeşitli canlılar; vaftiz suyunun arındırıcı gücüyle yeniden dirilecek ve böylece Tanrı'nın krallığında yeni ve sonsuz bir yaşam kazanacak olan katekümenleri sembolize etmektedir.[30] Dolayısıyla, vaftizhaneye giren katekümenleri karşılayan bu çeşmelerin, işlevsel bir su kaynağı olmanın ötesinde, "Yaşam Çeşmesi" kavramının mimari bir yansıması olarak vaftiz aracılığıyla vaat edilen

---

[27] Erken Hristiyanlık Dönemi evlerinde bereket ve bolluk, mezar yapılarında cennet, ölümden sonraki yaşam, kiliselerde ve vaftizhanelerde Yaşam Çeşmesi olarak simgesel anlamlar taşıyan sahnenin ikonografisi Eski Ahit'in 42. Mezmuruyla ilgilidir (Mezmur 42:1-2). Ancak şunu da eklemek gerekir ki, bahsi geçen Mezmurlar dışında, susamış müminlere ruhsal Kurtuluş ve Kefaret için saf akan su veren Tanrı'nın pınarı/nehri/çeşmesi veya Tanrı'nın kendisinin Yaşam Kaynağı olduğu, Kutsal metinlerde birçok kez bahsedilir (Yeşaya 12:3; 44:3; 55:1; Yuhanna 4:14; 7:37-38; Çıkış 17:6; Yeremya 2:13; Hezekiel 47:1, 8-9; Yoel 3:18; Matta 5:6; Zekeriya 14:8; Vahiy 22:17).

[28] "Başlangıç ve son benim. Susayana yaşam suyunun pınarından karşılıksız su vereceğim" (Vahiy 21: 6). "...bana su ver içeyim diyenin kim olduğunu bilseydin, sen O'ndan dilerdin, O da sana yaşam suyunu verirdi" (Yuhanna 4: 10). "...Benim vereceğim su, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olacak" (Yuhanna 4: 14).

[29] Tevrat'ta Tanrı "yaşam çeşmesi" olarak ifade edilir (Mezmurlar: 36: 8-9). Paralel bir şekilde İncil metinlerinde de su sonsuz yaşamın kaynağı olarak gösterilir (Vahiy: 21-6; Yuhanna 4: 14).

[30] Popova 2016, 154-198.

yeni ve ebedî yaşamın simgesel bir temsili oldukları sonucuna varmak mümkündür.

Gelecekte bu konuya dair yeni arkeolojik ve epigrafik verilerin ortaya konulması, vaftizhane çeşmelerinin litürjik ve teolojik bağlamda daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Alp, A.O. 2021. *Erken Hristiyan ve Bizans Mimarlığına Giriş*. Eskişehir: Dorlion Yayınları.

Büyükkolancı, M. 2001. *St. Jean, Hayatı ve Anıtı*. İzmir: Efes 2000 Vakfı Yayınları.

Falla Castelfranchi, M. 1999. "Il complesso di San Giovanni ad Efeso nel quadro dell'architettura giustinianea dell Asia Minore." *Efeso Paleocristiana e Bizantina- Frühchristliches und byzantinisches Ephesos,* Ed. R. Pillinger vd., 89-99. Wien.

Hörmann, H. 1951. Die Johanneskirche, Forschungen in Ephesos. Band 4,3. Wien.

Keil, J. (1964). Führer durch Ephesos. Ein Führer durch die Ruinenstätte und ihre Geschichte, Wien.

Megaw, A. H. S. 2007. *Kourion Excavations in The Episcopal Precinct*, Ed. A. H. S. Megaw. Harward: Dumbarton Oaks.

Mitchell, J. 2008. *The Butrint Baptistery and its Mosaics*. Butrint Foundation.

Neri, E. 2018. "Glass Material in Roman and Byzantıne Mosaics From Butrint." *Corpus of the mosaics of Albania, vol. 1: Butrint intramuros,* 201-212. Bordeaux.

Olcay Uçkan, B. Y. ve Öztaşkın, G. K. 2019. "Olympos Kazısı 2018." *ANMED 17*:222–231.

Öztaşkın, G. K 2018. "Olympos Episkopeionu Tuğla Süslemeleri." Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015, 615-627. Antalya.

Öztaşkın, G. K ve Öztaşkın, M. 2019. "Olympos Episkopeionu Peristyl Mozaiklerindeki İnsan Betimlemeleri." *Olba* 27:443–464.

Öztaşkın, G. K. 2013. "Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu." Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztaşkın, G. K. 2017. "Olympos Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu." *Olympos I: 2000 -2014 Araştırma Sonuçları,* Ed. B. Y. Olcay, 49-78. İstanbul: Akmed.

Öztaşkın, G. K. 2020. "Erken Bizans Dönemi Mimarisinde Az Bilinen Bir Düzenleme: Thalassidionlar." *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18.1:300-313.

Pitarakis, B. 2015. "Işık, Su ve Acaibü'l Mahlukat: Doğaüstü Şifa Güçleri." *Hayat Kısa Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı*, Ed. B. Pitarakis, 42-63. İstanbul: Pera Müzesi.

Popova, V. 2016. "Fons Vitae in Late Antique monuments in Bulgaria." *Studıa Academıca Sumenensıa 3*, 154-198. Shumen University Press,

Shilling, B. 2016. "Fountains of paradise in early Byzantine art, homilies and hymns." *Fountains and Water Culture in Byzantium*, 108-211. Cambridge University Press,

Soydan, E. 2014. "İstanbul Ayazmaları ve Bir İnanç Merkezine Dönüşen Meryem Ana Ayazması." *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu*, 645-651.

Uzun, M. C. 2023. "Perge Güney Bazilika Çeşmesi Işığında Erken Bizans Dönemi Kilise Çeşmeleri." *Art-Sanat* 20:643-668.

Uzun, M. C. 2022. "Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Çeşmeleri." Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, M.C. 2015. "Olympos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Malzeme ve Teknik." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

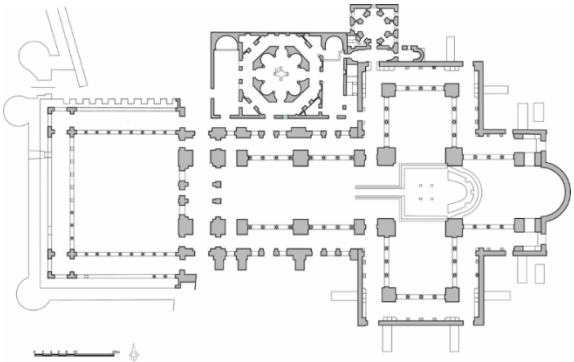

Şekil 1. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası - Plan (Falla Castelfranchi 1999, Taf.74, Fig.1'den işlenerek)

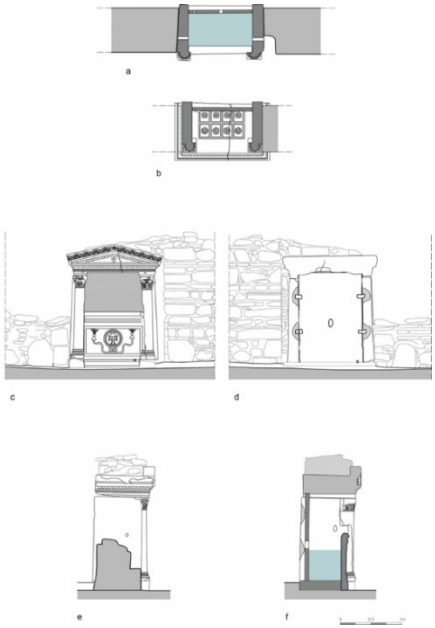

Şekil 2. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - a-plan, b-tavan, c-ön görünüş, d-arka görünüş, e-yan görünüş,
f-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

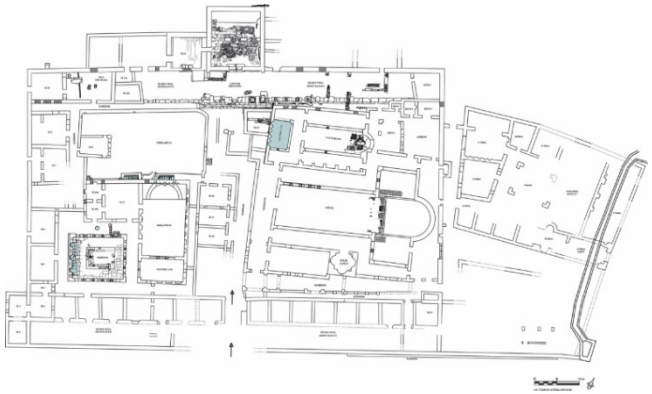

Şekil 3. Olympos Piskoposluk Sarayı planı ve çeşmelerin konumu (Olympos Kazı Arşivi)

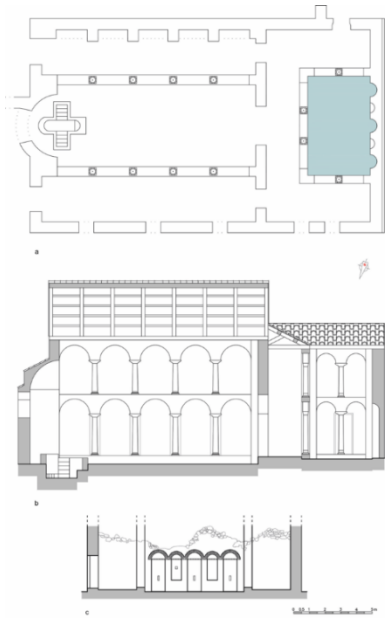

Şekil 4. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi restitüsyonu- a-plan, b-kesit, c-çeşme ön görünüş
(a ve b Olympos Kazı Arşivi'nden alınmıştır)

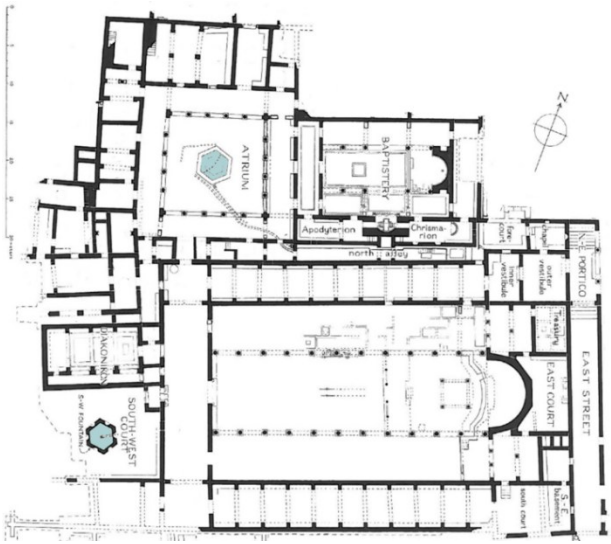

Şekil 5. Kourion Piskoposluk Bazilikası - plan (Megaw 2007, Fig.1)

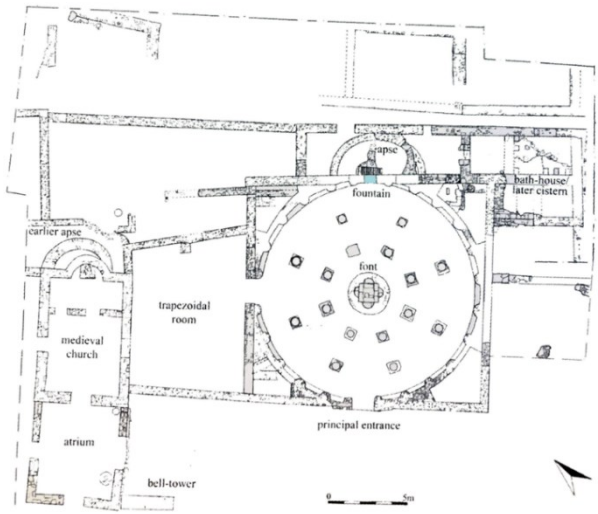

Şekil 6. Butrint'teki merkezi planlı vaftizhane - plan (Mitchell 2008, 20)

Resim 1. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası vaftizhanesinin güney kapı açıklığı ve doğusundaki çeşme

Resim 2. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - ön cephe

Resim 3. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi - genel görünüm

Resim 4. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi

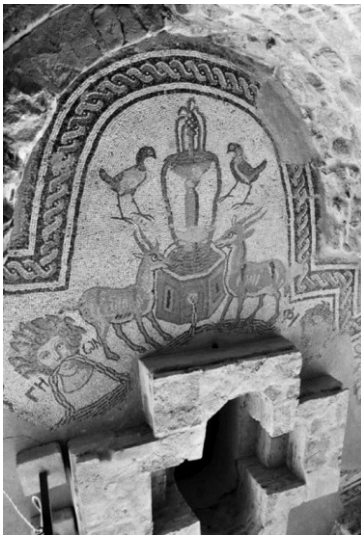

Resim 5. Ohrid'teki MS 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen vaftizhanenin zemin mozaiğindeki "Yaşam Çeşmesi" tasviri (Shilling 2016, Fig. 11.1)

Resim 6. Butrint'teki merkezi planlı vaftizhanenin giriş kısmındaki figürlü zemin mozaikleri (Neri 2018, Fig. 249)